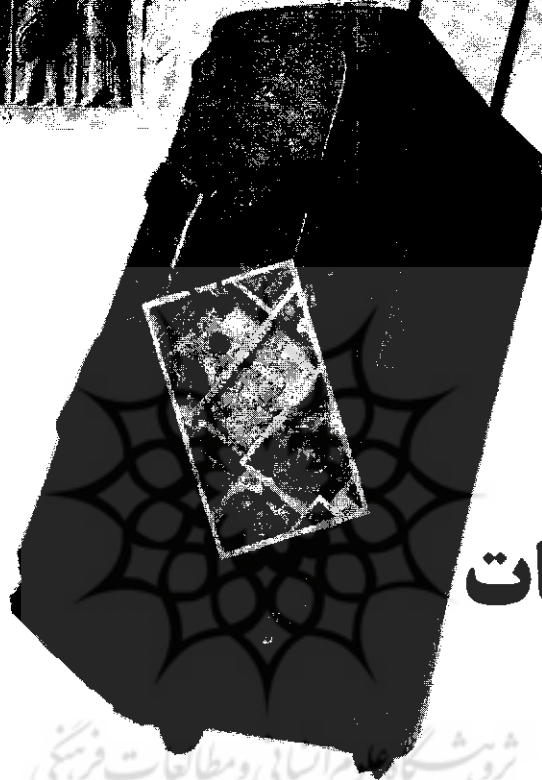

▲ صنعت توریسم، درآمدهای ارزی قابل توجهی را نصیب بسیاری از کشورهای در حال توسعه کرده است

تغییرات ساختاری بخش خدمات در اقتصاد جهان

مقدمه

در گذشته، بخش خدمات به عنوان یک بخش واسطه، در مسیر انتقال روستاییان مهاجر به صنعت قرار داشت و تعداد چشمگیری از نیروها را به خود جذب می کرد. گسترش بوروکراسی و نقش تکنوکرات‌ها در مسیر صنعتی شدن، نقش خدمات را بیشتر تقویت کرد. رشد تکنولوژی جدید اطلاعات، بسیاری از خدماتی را که در گذشته غیرقابل مبادله بود، به فعالیت‌های تجاری اضافه کرد و موضوع‌هایی مثل تحقیق و توسعه، حسابداری، مدیریت، بازاریابی و تبلیغات از طریق شبکه‌های اینترنت را در بر گرفت. هزینه‌های کاهنده تکنولوژی جدید اطلاعات، رشد بخش خدمات را به همراه داشت و در کشورهای در حال توسعه فرصتی را بوجود آورد تا از طریق رعایت اصل مزیت نسبی، در تولید بسیاری از نرم‌افزارهای کامپیوتری تخصص پیدا کنند.

شکوه سادات سیدعلی اکبر

در شماره‌های پیشین به تغییرات ساختاری در بخش کشاورزی اقتصاد جهان و سپس به تغییرات ساختاری در الگوی تجارت جهانی پرداختیم. در این شماره این بحث را در بخش خدمات پی می‌گیریم.

بانک و اقتصاد

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، گسترش خدمات کاراً به عنوان یک استراتژی توسعه اقتصادی مطرح شد و به این کشورها امکان داد که با دسترسی به شبکه‌های ارتباطی جهانی، در مقابل تغییر تقاضای مصرف‌کنندگان، واکنش‌های سریعتری نشان دهند و به دلیل دسترسی به بازار خدمات بین‌المللی، کیفیت خدمات اجتماعی را ارتقا بخشند، از جمله این خدمات اجتماعی می‌توان از آموزش، بهداشت و تحقیق و توسعه نام برد.

در این مقاله، ابتدا افزایش ارزش افزوده بخش خدمات در اقتصاد کشورها و سپس افزایش ارزش صادرات خدمات مورد بحث قرار می‌گیرد و در بخش بعدی، به نقش دولت در بخش خدمات می‌پردازد و در آخر نیز خلاصه و نتیجه‌گیری آورده می‌شود.

افزایش ارزش افزوده در بخش خدمات

بخش خدمات، سهم بسزایی در تولید ناخالص داخلی کشورها دارد، به طوری که ۶۴ درصد تولید ناخالص جهانی را صنایع خدماتی تشکیل می‌دهد و امروزه بیش از ۶۰۰ نوع محصول خدماتی در جهان فراصنعتی عرضه می‌شود.

سهم بخش خدمات در تولید ناخالص داخلی کشورهای آمریکای لاتین و حوزه کاراییب به طور متوسط ۵۵ درصد در سال ۱۹۹۰ بوده و این نسبت در سال ۱۹۹۹ به ۶۲ درصد افزایش یافته است. در گروه کشورهای جنوب آسیا، درصد ارزش افزوده بخش خدمات از ۴۳ درصد در سال ۱۹۹۰، به ۴۷ درصد در سال ۱۹۹۹ رسیده است. در کشورهای شاخ آفریقا، درصد ارزش افزوده بخش خدمات در سال ۱۹۹۰، معادل ۴۸ درصد بوده که در سال ۱۹۹۹ به ۵۶ درصد افزایش یافته است. این رشد در کشورهای خاورمیانه و آفریقا بسیار ناچیز بوده، به طوری که در سال ۱۹۹۰، معادل ۴۷ درصد بوده و در سال ۱۹۹۹ فقط با یک درصد رشد، به ۴۸ درصد رسیده است (جدول و نمودار شماره یک).

جدول شماره یک

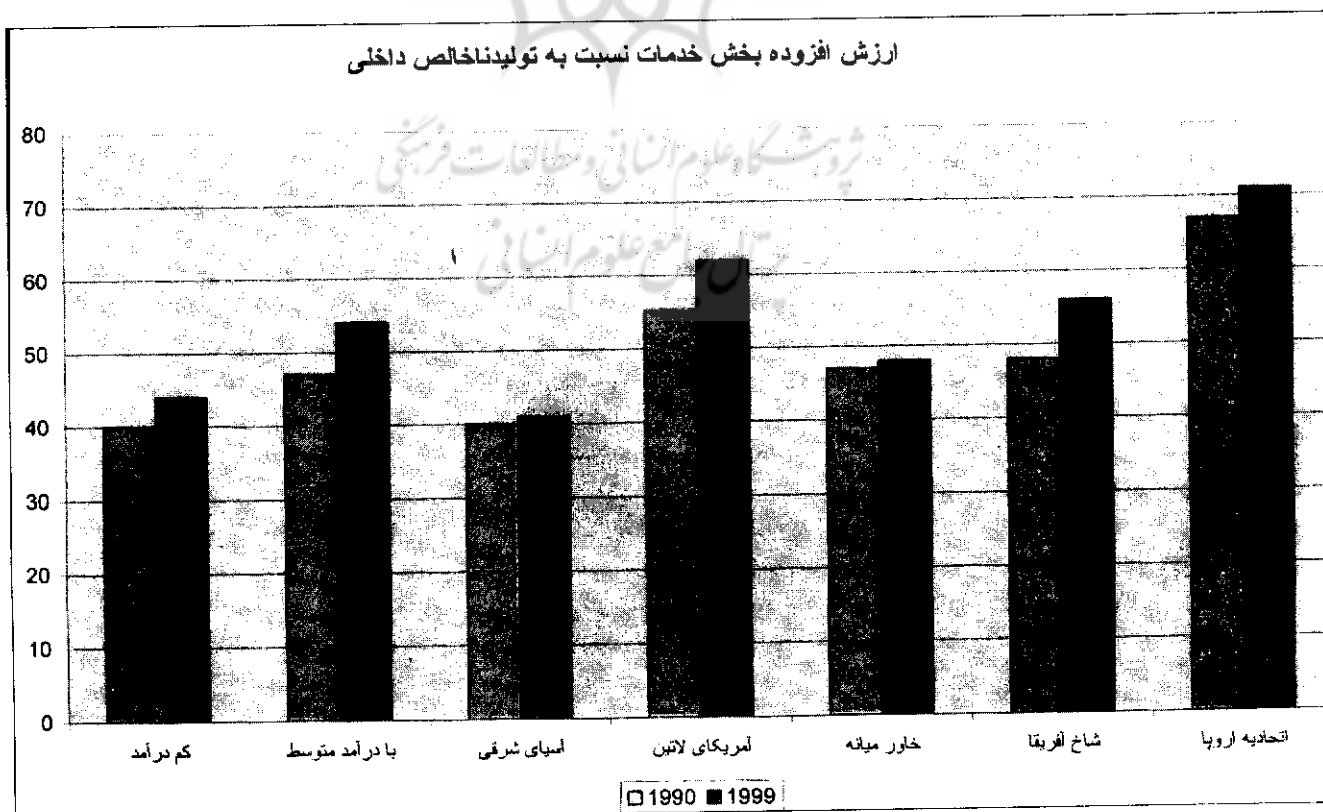
ساختار تولید در کشورهای مختلف (درصد به GDP)

شرح	تولید ناخالص داخلی		ارزش افزوده کشاورزی		ارزش افزوده صنعت		ارزش افزوده کالاهای کارخانه‌ای		ارزش افزوده بخش خدمات	
	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰
دنیا	۳۰.۸۷۶	۲۱.۷۲۸	۶	۵	۳۱	۳۳	-	-	۶۳	۵۹
+ کم درآمد	۱۰.۲۳	۸۷۸	۲۶	۲۹	۳۰	۳۱	۱۹	۱۸	۴۴	۴۰
+ با درآمد متوسط	۵.۵۱۹	۳.۵۲۱	۱۰	۱۳	۳۶	۳۹	۲۵	۲۵	۵۴	۴۸
+ با درآمد متوسط روبه پایین	۲.۶۰۸	۱.۸۰۸	۱۴	۲۱	۳۹	۳۹	۲۸	۲۶	۴۶	۴۰
+ با درآمد متوسط روبه بالا	۲.۹۱۵	۱.۳۲۹	۶	۸	۲۳	۴۰	۲۳	۲۴	۶۰	۵۲
+ با درآمد متوسط و کم	۶.۵۵۲	۴.۳۹۳	۱۲	۱۶	۳۵	۳۸	۲۴	۲۴	۵۳	۴۶
+ آسیای شرقی و حوزه پاسیفیک	۱.۸۹۴	۹۲۷	۲۰	۱۴	۴۵	۴۰	۲۹	۲۹	۴۱	۴۰
اروپا و آسیای مرکزی	۱۰.۹۷	۱.۳۲۴	۱۷	۱۰	۳۳	۳۳	-	-	۵۶	۴۰
+ آمریکای لاتین و حوزه کارائیب	۲.۰۵۲	۱.۱۳۶	۹	۸	۳۰	۲۶	۲۴	۲۴	۶۲	۵۵
+ خاورمیانه و آفریقای شمالی	۶۱۳	۴۰۲	۱۵	۱۴	۳۸	۳۸	۱۲	۱۴	۴۸	۴۷
آسیای جنوبی	۵۸۱	۴۰۴	۳۱	۳۷	۲۶	۲۷	۱۶	۱۷	۴۷	۴۳
+ شاخ آفریقا	۳۳۴	۲۹۷	۱۸	۱۵	۲۹	۳۴	۱۷	۱۷	۵۶	۴۸
درآمد بالا	۲۴.۳۲۵	۱۷.۳۲۰	-	-	-	-	-	-	-	-
+ اتحادیه اروپا	۶.۵۳۵	۵.۶۵۷	۳	۲	۲۷	۳۰	-	-	۷۱	۶۷

Source: World Development Indicators/ 2001, Page 200

رشد بخش خدمات در کشورهای صنعتی بسیار بالاتر بوده است و اغلب بیش از ۲۰٪ تولید ناخالص داخلی این کشورها را خدمات تشکیل می‌دهد. به طور مثال، اتحادیه اروپا در سال ۱۹۹۰، معادل ۶۷ درصد کل تولید ملی‌اش را ارزش افزوده خدمات تشکیل داده و این نسبت در سال ۱۹۹۹ به ۷۱ درصد افزایش یافته است (جدول و نمودار شماره یک)

نمودار شماره یک

نمودار شماره یک).

در حال حاضر، سیاستگذاران اقتصادی در کشورهای در حال توسعه باید به این نکته توجه داشته باشند که توسعه بخش صنعت و کشاورزی بدون یک بخش خدماتی پویا غیرممکن است و دیگر نمی‌توان محورهای توسعه را تنها در بخش کشاورزی یا صنعت جستجو کرد و باید در سطح گسترده‌ای، کیفیت ارائه خدمات را بالا برد و به کمک نوآوری‌های فنی، بخش خدمات را در فرآیند توسعه اقتصادی در یک موقعیت استراتژیک قرار داد.

دولت‌ها در کشورهای جهان سوم نیز باید با استاندارد کردن خدمات و مهارت‌های شغلی به استانداردهای جهانی نزدیک شوند و موانع و محدودیت‌های ورود به بازار جهانی را کاهش دهند. با آزادسازی بخش خدمات می‌توان برای ایجاد زمینه یک توسعه پایدار گام‌های مؤثری را برداشت.

افزایش صادرات

در بخش خدمات

در این قسمت، ابتدا صادرات خدمات تجاری را به سه زیر گروه تقسیم می‌کنیم که عبارتند از: صادرات خدمات حمل و نقل، صادرات خدمات مسافری و سایر خدمات. توضیح این که بخش حمل و نقل، هم خدمات حمل و نقل مسافران و هم کالا شامل کلیه خدمه کشتی‌ها و سایر خدمات کمکی را در بر می‌گیرد. خدمات مسافری نیز شامل کلیه خدمات و کالاهایی است که مسافران در طول کمتر از یک سال به منظور اهداف شخصی و یا تجاری ایجاد می‌کنند. اما سایر خدمات، اقلام بسیار گسترده‌ای را در بر می‌گیرد از قبیل خدمات بیمه، تأمین مالی، مخابرات، پست، بانک و ...

شایان یادآوری است که نبود اقلام جزئی در آمارهای بین‌المللی موجب می‌شود که تجزیه و تحلیل آمارها در بخش صدور خدمات به اندازه بخش صادرات کالا، روشن و شفاف نباشد.

ارزش صادرات خدمات در همه گروه کشورهای جدول شماره دو طی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۹، افزایش یافته است، به استثنای کشورهای شاخ آفریقا که ارزش صادرات خدمات تجاری‌شان در سال ۱۹۹۰، معادل ۹/۸ میلیارد دلار بوده و در سال ۱۹۹۹ به رقم ۸/۸ میلیارد دلار کاهش یافته است.

ارزش صادرات خدمات در کشورهای جنوب آسیا

در سال ۱۹۹۰، معادل ۶/۸ میلیارد دلار بوده و در سال ۱۹۹۹ به ۱۴/۶ میلیارد دلار افزایش یافته، یعنی بیش از دو برابر شده است. در کشورهای خاورمیانه و آفریقا نیز ارزش صادرات خدمات در سال ۱۹۹۰، معادل ۱۵/۶ میلیارد دلار بوده و در سال ۱۹۹۹ به ۲۳/۸ میلیارد دلار رسیده است. در کشورهای آسیای شرقی، رشد صادرات خدمات بسیار چشمگیر بوده است، به طوری که در سال ۱۹۹۰، ارزش صادرات خدمات ۳۱/۴ میلیارد دلار بوده و در سال ۱۹۹۹، معادل ۸۴/۵ میلیارد دلار شده است، یعنی به بیش از دو برابر و نیم رسیده است (جدول شماره دو).

درآمد متوسط، آسیای شرقی، اروپا و آسیای مرکزی، آمریکای لاتین و حوزه کارائیب، خاورمیانه، آفریقا و شاخ آفریقا داشته است.

سهم سایر خدمات نیز در کل صادرات در همه گروه کشورهای مورد نظر طی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۹ افزایش یافته است، به استثنای کشورهای اروپا و آسیای مرکزی که از ۳۹/۳ درصد در سال ۱۹۹۰، به ۳۴/۲ درصد در سال ۱۹۹۹ کاهش یافته و کشورهای خاورمیانه و آفریقا که در سال ۱۹۹۰، معادل ۲۶ درصد بوده و در سال ۱۹۹۹ به ۲۳/۶ درصد کاهش یافته است (جدول شماره دو).

جدول شماره دو

ساختار صادرات خدمات در کشورهای مختلف

مناطق	صادرات خدمات تجاری (میلیارد دلار)		حمل و نقل (درصد)		مسافری (درصد)		سایر (درصد)
	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	
دنیا	۷۶۶/۴	۱،۲۷۱/۴	۲۳/۴	۲۸	۳۲/۲	۳۴/۷	۳۷/۳
کم درآمد	۲۶/۷	۱۴/۳	۲۲/۴	۲۵/۲	۲۵/۲	۲۸/۰	۲۶/۸
+ با درآمد متوسط	۲۱۰/۹	۹۶/۸	۲۳/۱	۲۹/۰	۲۹/۰	۴۴/۸	۳۷/۷
با درآمد متوسط روبه پایین	۱۰۱/۹	۵۰/۲	۱۸/۴	۲۶/۹	۲۶/۹	۴۹/۶	۳۱/۲
+ با درآمد متوسط روبه بالا	۱۰۸/۹	۴۶/۶	۲۷/۷	۳۱/۵	۳۱/۵	۴۰/۱	۲۳/۶
با درآمد متوسط و کم	۲۳۷/۶	۱۱۱/۱	۲۳/۰	۲۸/۵	۲۳/۰	۴۲/۶	۳۹/۹
+ آسیای شرقی	۸۴/۵	۳۱/۴	۲۳/۳	۲۸/۷	۲۳/۳	۴۴/۳	۲۷/۰
+ اروپا و آسیای مرکزی	۶۵/۱	۲۱/۶	۲۵/۸	۲۵/۰	۲۵/۸	۴۰/۰	۳۹/۳
+ آمریکای لاتین و حوزه کارائیب	۴۰/۶	۲۵/۹	۲۰/۷	۲۷/۷	۲۰/۷	۵۱/۵	۲۰/۳
+ خاورمیانه و آفریقا	۲۳/۸	۱۵/۶	۲۴/۸	۲۳/۸	۲۴/۸	۵۱/۷	۲۶/۰
جنوب آسیا	۱۴/۶	۶/۸	۱۳/۸	۲۷/۹	۱۳/۸	۲۲/۱	۴۲/۰
شاخ آفریقا	۸/۸	۹/۸	۲۳/۶	۲۲/۱	۲۳/۶	۴۵/۷	۲۹/۳
با درآمد بالا	۱۰،۲۳۳/۹	۶۵۵/۲	۲۳/۴	۲۷/۹	۲۳/۴	۲۹/۵	۳۸/۸
اروپا EMU	۳۸۹/۴	۳۸۴/۱	۲۳/۴	۲۴/۶	۲۳/۴	۳۲/۸	۳۹/۳

سهم صادرات خدمات حمل و نقل در کل صادرات در طول سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۹، در گروه کشورهای مورد نظر کاهش یافته است، به استثنای کشورهای اروپا و آسیای مرکزی که سهم صادرات خدمات حمل و نقل در کل صادرات آنها در سال ۱۹۹۰، معادل ۲۵ درصد بوده و در سال ۱۹۹۹ به ۲۵/۸ درصد افزایش یافته است (جدول شماره دو).

سهم صادرات خدمات مسافری در گروه کشورهای کم درآمد، با درآمد متوسط روبه بالا، کشورهای آمریکای لاتین و حوزه کارائیب، جنوب آسیا، درآمد بالا و کشورهای عضو اتحادیه اروپا در طول سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۹ کاهش یافته است.

صادرات خدمات مسافری طی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۹ بیشترین سهم را در صادرات کل کشورهای دارای

لازم به ذکر است که در زیر این ارقام کلی، تصویر کشورهای منفرد پنهان مانده است. در واقع، در زیر بخش این مناطق، کشورهایی وجود دارند که تجارت خدمات در آنها بسیار با اهمیت‌تر از دیگر کشورهاست، به طوری که کشور جمهوری کره در گروه کشورهای آسیای شرقی در صدور خدمات ساختمان دارای مزیت نسبی بوده، سنگاپور در حمل و نقل، هنگ کنگ و پاناما در صدور خدمات تأمین مالی، هند در صدور خدمات کامپیوتری. ضمناً تورسیم در بسیاری از کشورهای در حال توسعه کوچکتر توانسته است درآمدهای ارزی قابل توجهی را نصیب این کشورها کند.

دولت و بخش خدمات

نقش خدمات در یک اقتصاد به گونه‌ای است که

هوایی و دریایی به دلیل طبیعت انحصاری معمولاً در اختیار دولت‌ها قرار دارند و این وضع هزینه‌های بالایی را برای اقتصاد ملی ایجاد می‌کند. کشورهایمانند آرژانتین، برزیل، پرو و ونزوئلا تلاش‌هایی را در جهت خصوصی‌سازی بخش خدمات مخابرات بعمل آورده‌اند و به پیشرفت‌های گسترده‌ای دست یافته‌اند. ضمناً مقررات‌زدایی و ایجاد رقابت در بخش خدمات می‌تواند به رشد تجارت در این بخش کمک کند و موجب کاهش هزینه‌های تولید در اقتصاد کشور شود.

منابع و مأخذ

1) Sherry M. Stephenson/ Approaches to Services Liberalization by Developing Countries/ A Publication of the Organization of American States/ Trade Unit/ February 1999.

2) The World Bank/World Development Indicators/ 2001

خارجی از آزادی عمل بیشتری برخوردار می‌شوند.

خلاصه و نتیجه‌گیری

خدمات در پروسه توسعه اقتصادی کشورها نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کند و یک اقتصاد رقابتی نمی‌تواند بدون توجه به بخش خدمات رشد کند و توسعه بخش

○ امروزه بیش از ۶۰۰ نوع محصول خدماتی در جهان فراصنعتی عرضه می‌شود و ۶۴ درصد تولید ناخالص جهانی را صنایع خدماتی تشکیل می‌دهند.

○ در دنیای حاضر، توسعه بخش صنعت و کشاورزی بدون یک بخش خدماتی بویا غیرممکن است و دیگر نمی‌توان محوره‌های توسعه را تنها در بخش کشاورزی یا صنعت جستجو کرد.

○ با آزادسازی بخش خدمات می‌توان به سوی توسعه پایدار گام برداشت.

○ وجود برخی محدودیت‌ها و ویژگی‌ها موجب شده است که بازار خدمات نسبت به بازار کالا، بیشتر بسته بماند و حضور خارجی‌ها در این بخش کمتر مشاهده شود.

کشاورزی و صنعت نیز زمانی میسر است که بخش خدمات بتواند به صورتی بویا عمل کند.

تکنولوژی جدید اطلاعات و ارتباطات، پویایی بخش خدمات را افزایش داده و موجبات رشد و توسعه اقتصادی بسیاری از کشورهای در حال توسعه را فراهم نموده است.

معمولاً سهم بخش خدمات در اقتصاد کشورها از سهم بخش صنایع و کشاورزی بالاتر است و از دهه ۱۹۹۰ تا کنون این سهم در حال افزایش بوده است. صدور خدمات تجاری نیز روند افزایشی داشته است.

صادرات خدمات شامل خدمات حمل و نقل، خدمات مسافری و سایر خدمات در همه گروه کشورهای در حال توسعه - به استثنای کشورهای شاخ آفریقا - طی دهه ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۹ افزایش یافته است.

خدماتی از قبیل پست، مخابرات، حمل و نقل

درجه بالایی از دخالت دولت را هم در مالکیت و هم در تعیین ضوابط و قانونمندی‌ها طلب می‌کند. خدماتی مثل پست، حمل و نقل هوایی و دریایی و مخابرات به طور معمول طبیعت انحصاری دارند و کمتر از سوی دولت‌ها به بخش خصوصی واگذار می‌شوند. وجود این گونه محدودیت‌ها، موجب شده است که بازار خدمات نسبت به بازار کالا، بیشتر بسته بماند و حضور خارجی‌ها در این بخش کمتر مشاهده شود. انحصار دولتی نیز همواره به عنوان یک مانع در راه ایجاد رقابت بین‌المللی مطرح بوده و ورود سرمایه‌های خارجی را مانع شده است.

به طور کلی، اعمال سیاست‌های محدودسازی توسط دولت‌ها، هزینه‌های بالایی برای اقتصاد کشورها داشته است، چنانکه ممنوعیت دولت ایالات متحده، هزینه‌های کابوتاژ را در مورد کشتی‌های خارجی از ۱۰۰ درصد، به ۳۰۰ درصد بالای قیمت‌های جهانی افزایش داد و هزینه‌های حمل و نقل در بسیاری از کشورها که انحصارگر باقی ماندند، افزایش پیدا کرد.

باید توجه داشت که مقررات‌زدایی در بخش خدمات لزوماً به مفهوم آزادسازی خدمات نیست و مقررات‌زدایی باید همواره با رقابتی شدن بازارهای خدمات همراه باشد و اساساً بخش خدمات نیاز به اصول قانونمندی‌های خاصی دارد تا ضمن تأمین رفاه مصرف‌کنندگان، از سوءاستفاده‌های بازار نیز جلوگیری کند.

خدمات واسطه‌ای از قبیل خدمات مالی، مخابرات و حمل و نقل هوایی، نقش بسیار حساسی را در صحنه رقابت جهانی بعهده دارند و به شدت دیگر بخش‌های اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و هزینه‌های بالایی را برای تولیدکنندگان کالا و خدمات ایجاد می‌کنند.

در بسیاری از کشورها، انحصارات دولتی با واحدهای تونیدی خصوصی جایگزین شده و موانع قانونی برای ورود کمپانی‌های خارجی برداشته شده و آزادسازی همراه با خصوصی‌سازی، زمینه‌های رفرم اقتصادی را در بسیاری از کشورهای آمریکای جنوبی فراهم آورده است. کشورهایمانند برزیل، آرژانتین، شیلی، بولیوی، پرو و ونزوئلا در خدمات مخابراتی به پیشرفت گسترده‌ای دست یافته‌اند و به سمت رقابتی شدن پیش رفته‌اند. در اندونزی نیز از سال ۱۹۹۲، تلاش‌هایی در زمینه مقررات‌زدایی از بخش خدمات مخابراتی آغاز شد و قرار است که تا سال ۲۰۰۶ کل این بخش آزاد شود.

شایان ذکر است که مقررات‌زدایی و ایجاد رقابت براساس اصل عدم تبعیض، موجب کاهش هزینه‌های خدماتی می‌شود و واحدهای کوچک و متوسط، هزینه‌های تولید خود را پایین آورده و واحدهای بزرگ‌تر هم تخصص خود را بالا می‌برند و عرضه‌کنندگان خدمات

